

ДО ОБГОВОРЕННЯ TO DISCUSSION

УДК 330.34(477)

ГЕНЕЗИС І ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ГЛОБАЛЬНИХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

С.Д. Біляцький, к.е.н., с.н.с.

А.Б. Добровольська, к.е.н., с.н.с.

Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Київ, Україна

Біляцький С.Д., Добровольська А.Б. Генезис і еволюція концепцій глобальних кризових ситуацій.

У статті розглянуто основні закономірності та історичні особливості глобальних кризових ситуацій в контексті цивілізаційного розвитку, проаналізовано теорії економічних криз.

Ключові слова: економічна криза, теорії криз, межі росту, стійкий розвиток, навколишнє середовище, глобальна рівновага

Беляцкий С.Д., Добровольская А.Б. Генезис и эволюция концепций глобальных кризисных ситуаций.

В статье рассмотрены основные закономерности и исторические особенности глобальных кризисных ситуаций в контексте цивилизационного развития, проанализированы теории экономических кризисов.

Ключевые слова: экономический кризис, теории кризисов, пределы роста, устойчивое развитие, окружающая среда, глобальное равновесие

Belyatsky S.D., Dobrovolskaya A.B. Genesis and evolution of the concepts of a global crisis.

The main patterns and historical features of the global crisis in the context of civilization development is described, the theory of economic crisis is analyzed.

Keywords: economic crisis, crisis theory, limits to growth, sustainable development, environment, global balance

У першому десятиріччі XXI століття у світі відбулися докорінні зміни, проявилися якісно нові тенденції і закономірності суспільного розвитку. Світ вступив в епоху глобальної кризи, яка виникла в результаті негативних побічних процесів, обумовлених розвитком цивілізації. Криза торкнулася буквально усіх сфер життєдіяльності людини: оточуючого середовища, стану біосфери, світової економіки, соціального середовища, національних взаємовідносин.

Економічна криза, яка почалася на ринку субстандартних іпотечних кредитів США в 2007 р., охопила усю світову економіку. При цьому країни, що мали хороші макроекономічні показники і не були безпосередньо пов'язані з американським іпотечним ринком, постраждали в ході кризи сильніше, ніж розвинуті країни, близькі до її епіцентру.

Криза виявила зворотний бік інтеграції економік і фінансових систем різних країн: проблеми, що виникли на окремих ринках, швидко поширилися на увесь світ. Щільні фінансові зв'язки перетворилися в канали передачі кризового «вірусу» між країнами, а економіки, найбільш успішні в залученні іноземних інвестицій, виявилися під ударом при раптовому розвороті світових потоків капіталу. Це знову привернуло увагу економістів до питання, що активно обговорювалося після азійської кризи 1997-1998 рр.: чи перевищують вигоди від інтеграції зв'язані з нею ризики і втрати?

Аналіз досліджень та публікацій по темі

У сучасної кризи вже існує своя солідна аналітика: значна кількість публікацій, семінарів, конференцій присвячених цій темі. Однак спільної думки відносно чинників її виникнення та прогнозів на майбутнє немає.

Відзначимо, що лібералізацію зовнішньої торгівлі експерти майже однотайно оцінюють позитивно – накопичено досить свідчень позитивного ефекту торговельної відкритості економіки. У той

же час ефект лібералізації фінансових ринків оцінюється неоднозначно. Ще при підготовці Бреттон-Вудської системи Дж.М. Кейнс виражав сумнів у вигідності високої мобільності капіталу.

В даний час у захист фінансової лібералізації висловлюються, зокрема, С. Фішер і Л. Саммерс. Так, Фішер запропонував включити в число задач МВФ поступову лібералізацію руху капіталу у світі. Разом з тим ряд економістів (Дж. Стігліц, П. Кругман, Д. Родрик) скептично оцінюють її вигоди. Наприклад, Родрик вважає, що в країнах, що розвиваються, така лібералізація істотно підвищує ризики кризи, а Кругман пропонує країнам, що знаходяться в кризовому стані, активно контролювати потоки капіталу.

В той же час для представників шкіл цивілізаційного, інтегрального макропрогнозування криза, що вибухнула з 2008 р., була неминучою, передбачуваною та необхідною. Вона виконує функцію, за висловом Й. Шумпетера, «творчого руйнування», очищає глобальний простір від застарілої індустріально-капіталістичної системи, що вичерпала свій потенціал розвитку, відкриває простір для постіндустріальної, інтегральної системи, для ствердження шостого циклу Кондратьєва й адекватного йому технологічного укладу.

Мета статті. Автори намагаються нагадати про ті «наробки», які залишила нам історія. Їх аналіз може допомогти в пошуку шляхів протидії зненадському виникненню нових криз в майбутньому чи, по меншій мірі, заходів пом'якшення їхнього руйнівного впливу.

Основні результати дослідження

Передчуття тих проблем, з якими ми зустрілися сьогодні, з'явилося в XVIII ст. разом з закінченням епохи Великих географічних відкриттів. Людство з'ясувало розміри Землі й обриси континентів з великою точністю. Люди стали замислюватися про межі свого існування: Земна куля хоч і значна за розміром, але її розміри і можливості обмежені. Найбільш чітко сформулював ці проблеми англійський вчений Томас Мальтус (1766-1834). В своїй праці «Досвід про закон народонаселення», що вийшла в 1798 році, він застерігав сучасників, що оскільки кількість людей, що живуть на Землі, постійно зростає, то здатність планети їх усіх забезпечувати рано чи пізно буде вичерпана.

Багатьом із тих, що сьогодні живуть в Україні не потрібно нагадувати, застережливе ставлення до великого вченого з боку офіційної радянської науки. Про Мальтуса можна було згадувати лише в негативному сенсі.

Теорії «глобальних криз», що з'явилися останніми десятиліттями, стали сучасною редакцією теорії Мальтуса. Ці теорії проповідують неминучість настання серії глобальних криз по мірі зростання кількості населення і науково-технічного прогресу.

Теорії «глобальних криз» та теорії «рогу достатку». У 1970 році професор Массачусетського технічного інституту Джей Форрестер розробив

математичні моделі «Мир-1» і «Мир-2», врахувавши в них населення, виробництво сільськогосподарської і промислової продукції, природні ресурси і забруднення навколишнього середовища, та продемонстрував членам Римського клубу перші машинні прогони цих моделей [1]. Експеримент справив сильне враження. На основі моделей Форрестера була створена модель «Мир-3», і результати її дослідження були опубліковані в 1972 році за назвою «Межі росту».

Математична модель «Мир-3» була побудована для дослідження п'яти основних глобальних процесів: швидкої індустріалізації, росту чисельності населення, нестачі продуктів харчування, що дедалі збільшується, виснаження запасів не поновлюваних ресурсів і деградації природного середовища. Звичайно ж, як і будь-яка модель, вона містила значну кількість спрощень. Але отримані результати виявилися настільки цікавими, що автори вирішили зробити їх надбанням громадськості. Зміст їх полягав у наступному.

1) Якщо сучасні тенденції росту чисельності населення, індустріалізації, забруднення природного середовища, виробництва продовольства і виснаження ресурсів будуть продовжуватися, протягом наступного сторіччя світ підійде до меж росту. У результаті, швидше за все, відбудеться несподіваний і неконтрольований спад чисельності населення і різко знизиться обсяг виробництва.

2) Але цю тенденцію росту можна змінити і прийти до економічної й екологічної стабільності. Стан глобальної рівноваги можна установити на рівні, що дозволяє задовольнити основні матеріальні потреби кожної людини і дати кожній людині рівні можливості реалізації особистого потенціалу.

Якщо народи світу виберуть не перший, а другий шлях, то чим раніше вони почнуть працювати, щоб вступити на нього, тим більше шансів на успіх, тому що всі складові описаного дослідження – чисельність населення, виробництво продовольства, забруднення природного середовища, витрата не поновлюваних ресурсів – ростуть за експонентним законом.

Оскільки авторів моделі цікавили тільки найбільш загальні характеристики поведінки параметрів, то вони не робили особливої деталізації. Так, вони використовували статистику, що відбиває середні характеристики населення земної кулі. Розглянули тільки один клас забруднюючих речовин: сімейство стійких, широко розповсюджених на Землі елементів і з'єднань (свинець, ртуть, азбест, біостійкі пестициди і радіоізотопи), динамічне поведіння яких у біосистемі більш-менш відомо. Загальні запаси всіх не поновлюваних ресурсів урахували в якості деяких «узагальнених ресурсів», хоча для кожного окремого виду сировини характерна своя динаміка, що відбиває і рівень запасів, і швидкість їхнього виснаження.

Автори моделі, звичайно, розуміли, що не зможуть претендувати на точний прогноз. Однак модель дала можливість зрозуміти причини росту, його межі і можливе поведіння системи при під-

ході до меж. Всі оцінки в моделі відраховувалися від показників 1900 р., і до 1970 року (коли створювалася модель) усі змінні, загалом, відповідали дійсним значенням. Чисельність населення, що складала в 1900 році до 1,6 млрд. чоловік, виросла до 1970 року до 3,5 млрд. Хоча народжуваність повільно падає, рівень смертності знижується швидше (особливо після 1940) і темпи росту чисельності населення збільшуються. Обсяг виробництва промислової продукції, продуктів харчування і послуг на душу населення росте по експоненті. Запаси ресурсів у 1970 склали майже 95% від значення 1900 року, але вже почали загрозовано скорочуватися через зростання кількості населення й обсягу промислового виробництва.

З поводження моделі було видно, що наближення до граничних значень і колапс неминучі. Обсяг промислового капіталу в моделі досягав рівня, де був потрібний величезний приплив ресурсів, і сам процес цього росту виснажував запаси доступної сировини. Зі зростанням цін на сировину і виснаженням родовищ для видобутку ресурсів було потрібно усе більше засобів, а виходить, усе менше залишалося для вкладення в майбутнє зростання. Нарешті, наступив момент, коли капіталовкладення вже не могли компенсувати виснаження ресурсів. Почалося руйнування індустрії, а разом з нею системи послуг і сільгоспвиробництва, що залежать від промисловості (виробництва добрив, пестицидів, робота дослідницьких лабораторій і особливо виробництво енергії, необхідної для механізації).

Точно розрахувати час цих подій не можливо, але ріст припиняється близько 2100 року. Однак у кожному сумнівному випадку автори намагалися виводити оцінки з максимальним оптимізмом, зневажаючи випадковими тимчасовими подіями, що могли б покласти кінець росту раніше. Іншими словами, зростання у моделі продовжується довше, ніж це може виявитися в реальному світі.

Щоб перевірити результати, автори моделі подвоїли оцінку запасів ресурсів для 1900 року, залишивши всі інші допущення такими, якими вони були при звичайному прогоні. У наслідку рівень індустріалізації виявився більш високим, тому що запаси ресурсів виснажувалися не настільки швидко. Виявилося, у цьому випадку промисловість, що розростається, забруднює середовище з такою швидкістю, що навантаження на природний поглинаючий механізм виявляється граничним. Рівень забруднення росте ще швидше, ніж у першому випадку, викликаючи підвищення смертності і скорочення виробництва продовольства. І до кінця прогону запаси ресурсів знову виснажуються цілком, незважаючи на подвоєне значення їхньої первинної величини [2].

Якщо концепції «глобальних криз» вірно змальовують суть процесів і корисні в тім відношенні, що привертають увагу до необхідності дбайливого відношення до природи, то теорії «рогу достатку» більш адекватно відбивають реальність саме нашого часу. Прихильники теорії

«рогу достатку» вказують, що, у супереч пророцтвам Мальтуса, жоден з ресурсів на планеті до початку XXI століття не виявився вичерпаним. Вплив людства на живу оболонку Землі дав як негативні, так і позитивні наслідки, і в цілому стан людини розумної як біологічного виду є задовільним [3].

В основі концепції «рогу достатку» лежить теза про те, що ресурси Землі і використовувані ресурси ближнього космосу (наприклад, сонячна енергія) перевищують будь-які зростаючі потреби людства. Її прибічники звертають увагу і на те, що кількість населення багатьох країн світу, включаючи сучасну Україну, практично не зростає. Є тенденція до зниження темпів приросту населення в країнах, що розвиваються. За прогнозами демографів, чисельність людства повинна стабілізуватися в 20-х роках XXI століття на рівні 9-10 млрд. Так що демографічна криза неможлива.

Чи загрожує людству небезпека вимирання від невиліковних хвороб, наприклад, СНІДу? Ні, відповідають прихильники цієї концепції, не загрожує. Людство пережило і більш небезпечні епідемії. Пандемія чуми наприкінці Середньовіччя за лічені місяці знищила в Західній Європі до 75% населення. Однак деякі люди мали імунітет до чуми, і за кілька років їхнього інтенсивного розмноження чисельність населення відновилася. Відбувалося це відповідно до законів глобальної екології: будь-яка екологічна ніша повинна заповнитися.

Сьогодні вірус СНІДу найбільш розповсюджений в Африці, але частка його носіїв у загальній кількості населення цього континенту давно стабілізувалася, і загрози вимирання цілих країн немає. Зростання числа вірусів відбувається відповідно до законів глобальної екології, що постулюють стабілізацію чисельності будь-якого виду [4].

Послідовники теорії «рогу достатку» визнають, що деякі з форм впливу людини на природу – наприклад, зв'язані з видобутком нафти, використанням ядерної енергії – часом призводять до катастроф. Але це тільки здається людям, що спираються на спрощені уявлення про закони екології. От, наприклад, відбувся викид нафти в океан у результаті аварії танкера. Усі говорять: «Катастрофа!». У відповідь прибічники теорії «рогу достатку» зауважують, що незначні викиди збільшують біологічну продуктивність і біологічну розмаїтість в океані і на забруднених ділянках суші. Справа в тім, що нафта – органічна сполука, яка засвоюється багатьма живими організмами. При надлишку нафти збільшується кількість організмів, що засвоюють її, і зменшується кількість організмів, нездатних засвоювати нафту. Так що надлишок нафти в природному середовищі може бути і корисним, і шкідливим.

Або, наприклад, у наслідку аварії на Чорнобильській атомній станції у навколишнє середовище потрапила велика кількість стійких (період напіврозпаду яких триває до декількох десятків тисяч років) радіоактивних елементів. Ясно, що це дуже погано. Але, виявляється, біологічна розмаї-

тість і біологічна маса в зоні Чорнобиля стала навіть вище, ніж до катастрофи! Крім того, за даними експертів, тривалість життя чорнобильців перевищила середню тривалість життя інших категорій населення. Однак, останнє є наслідком кращого матеріального забезпечення і більшої уваги лікарів до їхнього здоров'я.

Так що ця група дослідників цілком задоволена життям. Екологічні катастрофи йдуть на користь природі. Звичайно, безпеки є: глобальні і локальні військові конфлікти. А в іншому усе добре. Треба просто граматніше застосовувати наукові знання [5].

Саме цікаве, що у цьому є деяке раціональне зерно. Не можна не погодитися, що для прогнозів наслідків екологічних катастроф необхідно залучати увесь арсенал сучасної науки. Людина так чи інакше впливає на природу, але заборонити всю господарську діяльність неможливо і не потрібно. І справді, абстрактна охорона природи повинна змінюватися конкретно розробленою стратегією раціонального природокористування.

Але якщо виконати те, чого вимагають прихильники концепції «рогу достатку», – тобто розглянути проблеми з наукової точки зору, – можна очікувати, що їхній ентузіазм дещо зменшиться.

От деякі об'єктивні дані. Насамперед, у природі немає вільних екологічних ніш. Маса живої речовини на Землі складає 2400 млрд. т (у сухій вазі, без зв'язаної з живою матерією води). Протягом сотень мільйонів років це значення залишається відносно стабільним. Якщо в одному місці біомаса убуває, то в іншому вона зростає. При цьому зростання чисельності будь-якого виду є обмеженим, і воно проходить кілька стадій. Після первинного росту настає фаза стабілізації, обумовлена наявними ресурсами. Якщо сама ємність середовища зазнає змін, то вихідна чисельність так само буде мінятися. Це справедливо для будь-якого біологічного виду, але для нас важливі тільки ті фактори, що сумісні з існуванням такого виду як людина. Тому усі надії, що в результаті екологічних катастроф росте розмаїтість видів, наївні. Зміни можуть один раз стати такими, що місця для людини не залишаться [6].

Прихильники теорії «рогу достатку» сперечаються зі своїми опонентами, прихильниками теорії «глобальних криз»: «Ви говорите про незворотне руйнування біосфери Землі, викликане господарською діяльністю людини і науково-технічним прогресом. Наведіть дані, згідно яким у рік зникає до 10 тис. біологічних видів. Однак, відповідно до принципів глобальної екології, жоден з вимираючих видів не залишає після себе вільного місця. Воно відразу ж заповнюється іншими видами. При цьому ж більшості випадків вимирання виявляється уявним. Існують так звані «приховані види», чисельність яких достатня для саме підтримки, але мала для стійкої фіксації їх методами польової екології. При звільненні екологічної ніші видом, що домінував в ній колись, приховані види, що знаходяться поруч, швидко починають розмножуватися і заповнювати пролом у біосфері.

Наш час породив багато екологічних проблем, пов'язаних з погіршенням середовища існування людини й інших представників живої природи. Але ці проблеми не зв'язані з глобальним руйнуванням біосфери. Її захисні сили дуже великі. Більшість з обговорюваних зараз глобальних проблем, такі, як зміна товщини озонового шару, зміна середніх температур, у першу чергу зв'язані з загальнопланетарними і космічними процесами, впливати на які людина не в змозі [7].

Помилка цих міркувань у тому, що вони не мають відносин до майбутнього людства. Так, біосфера вистоїть. Та чи устоїть людина?

А от інший аргумент послідовників теорії «рогу достатку»: «Нас лякають демографічною кризою і тісно зв'язаними з нею можливими сировинними, енергетичними, аграрними кризами. Однак, усупереч прогнозам, жоден із природних ресурсів, як поновлюваних (енергія сонця, вітру, води), так і не поновлюваних (мінеральна сировина) не вичерпані. Протягом останніх сторіч середній працюючий громадянин, незалежно від того при якому режимі в якій країні живе, за гроші, одержувані в одиницю часу, може купити набагато більше вугілля нафти, зерна і т.д., чим у минулому столітті. Це відбувається за рахунок науково-технічного прогресу. Уявна нестача одного джерела сировини завжди приведе до пошуку і створення більш ефективної технології.

На сьогоднішній день людство використовує незначну частину мінеральних ресурсів Корисні копалини добуваються з глибин 200-300 м. В той же час уже розроблено технологію буріння на глибині 10 км. Видобуток корисних копалин з великих глибин економічно нерентабельний. При підвищенні вартості цих копалин і при зміні технології вони стануть доступні [8].

Чи обов'язково в майбутньому світова система буде рости, а потім прийде до катастрофи, до похмурого напівзлиденного існування? Так, якщо припустити, що наш теперішній спосіб життя не зміниться. Але члени Римського клубу вірять у людський розум. Вони посилаються на досвід «зеленої революції», що підвищила продуктивність сільського господарства в аграрних країнах. Вони повні оптимізму і говорять, що в історії людства є приклади успішного подолання труднощів, зв'язаних з межами росту. За останні 300 років накопичено вражаючий запас грандіозних технічних досягнень, що дозволили відсунути межі демографічного і економічного росту. Останній етап історії багатьох країн був настільки успішним, що можна сподіватися і надалі прориватися крізь природні межі за допомогою технології [9].

Концепція «золотого мільярда» і стратегія «стійкого розвитку». Концепція, що одержала назву «золотого мільярда», теж була розроблена в надрах Римського клубу. Але в ній уже не моделюється можливість стерпного існування всіх людей. Відповідно до концепції, ресурси і запаси стійкості Землі можуть забезпечити стабільний розвиток і високий рівень життя тільки для одного мільярда людей. Саме до такої межі і треба, на

думку розроблювачів моделі, скоротити населення Землі.

Концепція «золотого мільярда» по суті своєї зовсім і відверто антигуманна. Вона фактично виправдує війни й інші подібні методи скорочення населення. До того ж, хоч і називається величина в один мільярд, відомо, що це завищена цифра. Просто на момент створення концепції населення країн, зарахованих в елітну групу на благоденство, саме таким і було. У стратегіях «стійкого розвитку» багатьох з них (США, Німеччина, Швеція й ін.) у завуальованому виді проводиться та ж ідея: успішне майбутнє – тільки для обраних країн зі збереженням «золотого мільярда» процвітаючої частини людства. Послідовники цих ідей є і в Росії [10]. Сценарій виходу на потрібну чисельність досить простий. На першому етапі «золотий мільярд» живе за рахунок декількох мільярдів людей, що складають «інше людство». Він задовольняє свої потреби за рахунок матеріальних ресурсів усієї планети. При цьому робиться все можливе для скорочення чисельності цього «іншого людства», що легко досягається «скиданням» туди брудних виробництв і шкідливих технологій. Тим же цілям служить підтримка корумпованих режимів, що розкрадають гроші країни, упровадження програм, що передбачають скорочення різних соціальних заходів [11]. До речі, Україна – один з полігонів по обкатуванню цієї програми глобальної колонізації і вимирання.

Дані ЦРУ (складені на середину 2001 р.) показують, що, усувереч твердженням, начебто в багатьох країнах Заходу йде спад народжуваності, цей спад характерний тільки для країн колишнього СРСР і соцтабору [12]. Чи є випадковістю, що зі зміною режиму тут почалося виродження? Коли вибухне катастрофа, саме в цих, принесених у жертву країнах вона буде «добирати» залишок «зайвого» населення.

Наукові прогнози Н.Д. Кондратьєва. Фінансово-економічна криза, що вибухнула у світі, (2007 р.) викликала інтерес до робіт Н.Д. Кондратьєва. Він був єдиним ученим, що ще в середині 1920-х рр. точно спрогнозував час і характер теперішньої кризи (як і попередньої великої депресії 1929 р. і декількох наступних криз меншого масштабу). Це пророкування було засновано на розумінні Кондратьєвим вірогідної картини зміни окремих фаз виявлених їм періодів у новітній історії головних капіталістичних країн. Йому вдалося охарактеризувати великі цикли підйому й занепаду і їхнє чергування по закономірності, яке він описав математичними формулами.

У статті «Великі цикли кон'юнктури», що надруковано у збірнику «Питання кон'юнктури» у 1925 р., Кондратьєв писав: «Вважаючи, що поки неможливо визначити точно роки перелому в розвитку великих циклів і з огляду на неточність визначення моментів таких переломів (на 5-7 років), що впливає із самого методу аналізу даних, можна все-таки намітити наступні найбільш ймовірні границі великих циклів: 1. Підвищувальна хвиля першого циклу – з кінця 80-х – початку 90-х рр.

XVIII в. до періоду 1810-1817 р.; 2. Знижувальна хвиля першого циклу – з періоду 1810-1817 р. до періоду 1844-1851 р.; 3. Підвищувальна хвиля другого циклу – з періоду 1844-1855 р. до періоду 1870-1875 р.; 4. Знижувальна хвиля другого циклу – з періоду 1870-1875 р. до періоду 1890-1896 р.; 5. Підвищувальна хвиля третього циклу – з періоду 1891-1896 р. до періоду 1914-1920 р.» [13].

Кожен період відзначений науковими відкриттями та пов'язаними з ними технічними винаходами, широке впровадження яких веде до виникнення і посилення підвищувальної хвилі. Така роль технічних нововведень проявилася на початку перших циклів, що виникли завдяки широкому впровадженню парових машин, електрики, залізничного транспорту. Для підвищувальної хвилі третього циклу важливу роль зіграли: динамо машина постійного струму (1870), газовий мотор (1876), електричний телефон (1877), аероплан (1895). Початок третьої підвищувальної хвилі збігається зі збільшенням видобутку золота із середини 1880-х і особливо з 1890-х рр.; із встановленням у 1870-1890-х рр. золотого грошового обігу в ряді країн (у тому числі в Росії), нарешті, із залученням у світові економічні відносини молодих країн.

Головним теоретичним досягненням Кондратьєва стала побудована й обґрунтована їм за роки роботи в створеному за його задумом Кон'юнктурному Інституті (1920-1928 р.) теорія циклів в економічному, соціальному і культурному розвитку капіталістичних країн. Роботу в цьому напрямку Кондратьєв почав 90 років тому – у 1919-1920 р. і вже в 1922 р. надрукував перший ескіз теорії, що потім продовжував розвивати.

Розрахунки Кондратьєва спиралися на ретельно проведене по його плану дослідження основних параметрів економіки розвинутих капіталістичних країн за три століття. У 1920-і рр. ще не було комп'ютерів. Тому всій невеликій групі співробітників Кон'юнктурного Інституту (у цілому в ньому працювало близько 50 учених різних спеціальностей) довелося виконати колосальну задачу, яку б і в століття кібернетики визнали складною. На величезному обрахованому ними матеріалі вже тоді вдалося дати незаперечний доказ вірності теорії довгих (великих) циклів Кондратьєва. Відповідно до цієї теорії, починаючи з XVII ст. – початку науково-технічної революції (тобто після винаходу парової машини) і до нашого часу, за прогнозом Кондратьєва (що в основному підтвердився) в історії економічного розвитку і супутніх явищ у Голландії, Англії, Франції, Німеччині, Сполучених Штатах спостерігається закономірне чергування циклів підйому й занепаду з інтервалами приблизно в 25 років (більш точний розрахунок по формулі Кондратьєва, допускає і зміну інтервалів у межах 5-7 років). За поясненням, запропонованим Кондратьєвим, цикл підйому починається завдяки використанню і широкому впровадженню зробленого (як правило, у період спаду) відкриття. Можливості, закладені в такому відкритті, вичерпуються в перші десятиліття циклу. Цим виклика-

ється спад, під час якого робиться нове відкриття, упровадження якого веде до виходу зі спаду [13]. Відстань порядку 25 років, що фігурує в розрахунках Кондратьєва, він сам витлумачував як період, потрібний для зміни покоління: прийняття й освоєння нового відкриття вимагає приходу зовсім нових молодих фахівців, оскільки попереднє покоління, як правило, не в змозі оцінити нового (можна нагадати хрестоматійно відоме зауваження М. Планка про те, що він нікого не переконавав у необхідності поняття «квант» – просто всі незгодні з цим устигли вмерти).

Розвиток схеми послідовних великих циклів призвів до пророкування тих з них, що здійснилися вже після опублікування основних праць Кондратьєва. Інакше кажучи, нові факти не суперечать гіпотезі, а підтверджують її.

Висновки

Сьогодні політики різних напрямків продовжують стверджувати про стабільніше майбутнє і щасливіше життя через 10-15 років. Але як цього досягти, якщо рік від року зростає кількість голодних, число біженців, деградація біосфери?

Усі докази, що має у розпорядженні Римський клуб, говорять про те, що з трьох альтернатив – необмеженого росту, добровільного обмеження і

виходу до природних меж росту – насправді є реальними тільки два останні.

Економічні кризи будуть стрясати планету до того часу, поки людство не вийде в епоху Великої відмови – відмови від багатьох благ, ідей, ілюзій. Час «прямолинійних» ідеологій закінчився; настає пора жити по розуму, пора дорослішання. Аналіз різних теорій, наведених в статті, дозволяє передбачити варіанти майбутнього, «спроєкувати» його і зрозуміти, яка людина може в цьому майбутньому жити. Якщо ми глибоко вивчимо практичний досвід вчених, попередніх років, врахуємо і використаємо його при вирішенні сучасних проблем, якщо оволодіємо усім багатством теоретичного спадку минулого, творче розв'ємо його стосовно до сучасних умов, то наша економічна наука зможе підтягтися до світового рівня.

Сьогодні ми вже зовсім інакше дивимося на самих себе, на свою історію, історію нашої економічної думки, і раптово серед багатьох інших відкриттів осягаємо, що в минулі роки світова економіка була на висоті, яку ми ще не освоїли. Давайте згадаємо мудру думку Абуталіба з «Мого Дагестану» Р. Гамзатова: «Якщо ти стрілятимеш у минуле з пістолета – майбутнє вистрілить у тебе з гармати».

Список літератури:

1. Форрестер Дж. Мировая динамика.- М.: Наука. - 1978. – 168 с.
2. Медоуз Д.Х., Медоуз Д.Л., Рандерс И. За пределами роста.- М.: Прогресс, Пангея. - 1994.
3. Лисичкин В.А., Шелепин Л.А., Боев Б.В. Закат цивилизации или движение к ноосфере. Экология с разных сторон.- М.: ИЦ Гарант. - 1998.
4. Боев Б.В. Система математических моделей эпидемических процессов СПИД-СИГМА// Информатика в эпидемиологии. - М: НИИЭМ им. Гамалеи РАМН. - 2003.
5. Лосев К.С., Горшков В.Г., Кондратьев К.Я. и др. Проблемы экологии России/ Под ред. В.И. Данилова-Данильяна, В.М. Котлякова. - М.: Федеральный экологический фонд РФ, 2003 Устойчивое развитие как капкан для России// Завтра. -1996. - №10. - С.5.
6. Геокриологические опасности. Тематический том. Под ред. Гарагуля Л.С., Ершова Э.Д.- М.: Издательская фирма «Крук», 2000.
7. Балацкий Е.В. Настанет ли Апокалипсис? // Вестник РАН.- 1998. - №9.
8. Эндрес А., Квернер Н. Экономика природных ресурсов. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2003 – 256с
9. Государство в меняющемся мире. Доклад о мировом развитии. – М.: Агентство экономической информации «Прайм - ТАСС», 1997.
10. Урсул А.Д. Концепция перехода Российской Федерации на модель устойчивого развития (ноосферный вариант). Экономика. Предпринимательство. «Окружающая среда». - 1995 №1-2. С.52-58.
11. В. Лисичкин, Л. Шелепин. Глобальная империя зла. Мировое господство США. – М.: ЭКСИМО, «Алгоритм».- 2003. - С.293-299.
12. С.И. Валянский, Д.В.Калужный. Третий путь цивилизации, или спасет ли Россия мир?- М: ЭКСИМО, «Алгоритм». - 2002. - С.77.
13. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. – М., 2002.

Надано до редакції 07.04.2012

Біляцький Сергій Данилович / Sergiy D. Belyatsky

Ярова Наталя Володимирівна / Natalya V. Yarova
yarovanv@ukr.net

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Генезис і еволюція концепцій глобальних кризових ситуацій [Електронний ресурс] / С.Д. Біляцький, А.Б. Добровольська // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2012. – № 2 (3). – С. 189-194. – Режим доступу до журн.: <http://www.economics.opu.ua/n3.html>